

Səxavət Nəsrəddin qızı ƏLİYEVƏ

fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Bakı Dövlət Universiteti

E-mail:saxavat.aliyeva@bsu.edu.az

GENDER PROBLEMİNİN PSIXOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİNİN NƏZƏRİ ƏSASLARI

Xülasə

Genderlə əlaqəli psixoloji xüsusiyyətlərinin tədqiqi bioloji, sosial və mədəni amillər arasında mürəkkəb qarşılıqlı əlaqənin dərk edilməsini əhatə edən çoxşaxəli bir fəaliyyətdir. Bu elmi məqalə gender probleminin psixoloji aspektlərinin altında yatan nəzəri əsasları araşdırır. Əsas psixoloji nəzəriyyələri və konsepsiyaları tədqiq etməklə, biz gender identikliklərinin və rollarının formalaşmasında iştirak edən incəliklərin hərtərəfli icmalını təqdim etməyi hədəfləyirik. Bu araşdırma həm tarixi perspektivləri, həm də müasir tədqiqat nəticələrini əhatə edir və gender anlayışımızın inkişafına işıq salır.

Açar sözlər: Gender münasibətləri, stereotiplər, nəzəriyyələr, koqnitiv, emosional, normalar.

ORCID ID: 0000-0002-5136-677X

DOI: <https://doi.org/10.54414/TIAX8905>

Giriş

Gender psixologiyası cinsin davranışa, idrak proseslərinə, emosiyalarına və insan psixikasının digər aspektlərinə təsirini öyrənən psixologiya sahəsidir. O, sosial və mədəni aspektlərin gender identikliklərinin, rollarının və stereotiplərinin formalaşmasına necə təsir etdiyini araşdırır. Gender psixologiyası, kişi və qadın arasındakı fərqlərin və oxşarlıqların bioloji, mədəni və sosial amillərlə necə müəyyən oluna biləcəyini öyrənir.

Gender psixologiyasının əsas mövzularına aşağıdakılar daxildir:

1. Gender identikliyi və onun formalaşması
2. Gender rolları və stereotipləri
3. Cinslərin koqnitiv və emosional fərqləri
4. Cins və gender münasibətləri
5. Mədəniyyət və cəmiyyətin cinslərə təsiri

1. Gender identikliyi və onun formalaşması (*Gender identity and its formation*):

Fərdin gender identikliyi, onun öz cinsini qavrayışı ilə əlaqədardır. Bu mövzu, gender psixologiyasının əsasını təşkil edir. Gender identikliyinə tədqiqi, həm bioloji (hormonal təsirlər, beyin strukturu, genetika), həm də sosial-mədəni amillərin qarşılıqlı əlaqəsinin araşdırılmasını tələb edir.

Gender identikliyi və onun formalaşması ilə bağlı nəzəriyyələr aşağıdakılardır:

- *Bioloji nəzəriyyələr (Biological Theories)*

Bioloji nəzəriyyələr hormonal, genetik və nevroloji amillərin gender identikliyinə

formalaşmasına əhəmiyyətli dərəcədə təsir etdiyini ortaya qoyur. Xüsusilə, bu inkişafın kritik dövrlərində cinsi hormonların rolu və cinsiyyət davranışlarına münasibətdə beyin strukturlarının təsiri ön plana çıxır. Bundan əlavə, genetik meyillər və onların gender identikliyə potensial təsiri bu nəzəriyyələr çərçivəsində geniş araşdırılır. Bir neçə tanınmış elm adamı gender identikliyi ilə bağlı bioloji nəzəriyyələrin inkişafına töhfə vermişdir. Onlar aşağıdakılardır:

- Cons Hopkins Universitetinin professoru, amerikalı psixoloq, seksoloq Con Money (John William Money 1921-2006) 1950-ci illərdə "gender rolu" anlayışını təqdim etdi və "gender identikliyi" nəzəriyyəsini (*Identity theories*) inkişaf etdirdi. Onun işində bioloji cins və gender identikliyi arasındakı fərq, gender identikliyinə formalaşmasında sosial və ətraf mühit amillərinin rolu vurğulanır [31, 34-36]. O, müstəsna olaraq bioloji nəzəriyyəçi olmasa da, gender identikliyinə formalaşmasında sosial amillərlə birlikdə biologiyanın rolunu vurğulamışdır. O, təbiətin və tərbiyənin qarşılıqlı əlaqəsini vurğulayaraq, gender identikliyinə yalnız biologiyaya ilə müəyyən olduğuna dair fikirlərə qarşı çıxmışdır.

- ABŞ-nın Emori Universitetinin antropoloqu Melvin Konner (1946-) bir antropoloq və nevroloq kimi, gender fərqlərinin bioloji əsaslarını, hormonların, beyin strukturunun və genetikanın davranışa, o cümlədən gender identikliyi ilə bağlı aspektlərə təsirini araşdırmışdır [29, 55-57].

- Qərbi Ontario Universitetində professor və Simon Fraser Universitetində fəxri professor olan Kanadalı psixoloq Doreen Kimura (1933-2013) beyində cinsi fərqləri, bioloji amillərin kişilər və qadınların idrak funksiyalarında variasiyalara necə kömək etdiyini, idrak qabiliyyətlərini və beyin lateralizasiyasını araşdırmışdır [27, 77-78].

- Manoa Havay Universitetinin anatomiya və reproduktiv biologiya üzrə fəxri amerikalı professoru Milton Diamond (1934-) biologiya ilə gender identikliyi arasındakı qarşılıqlı əlaqəni, prenatal hormonların cinsi inkişafa təsirini və gender identikliyinə nevroloji əsaslarını araşdırmışdır.

- Braun Universitetinin professoru Anne Fausto-Sterling (1944-) gender və cinsi identiklik, gender rolları və interseksuallığın sosial quruluşu haqqında əsərləri ilə tanınır. O, cinsiyyət və genderin ikili modellərini tənqid etsə də, gender identikliyinə bioloji aspektlərini də etiraf edir. O, gender identikliyinə töhfə verən bioloji amillərin dəyişkənliyini vurğulayır [21, 12-13].

Bu alimlərin tədqiqatları tez-tez psixologiya, nevrologiya və antropologiya kimi müxtəlif sahələrlə kəşiflər. Gender identikliyinə öyrənilməsi mürəkkəb xarakter daşıyır və bioloji nəzəriyyələr sosial, mədəni və psixoloji amilləri özündə birləşdirən daha geniş, çoxölçülü anlayışın yalnız bir aspektidir.

- *Psixososial nəzəriyyələr (Psychosocial Theories)*

Psixososial nəzəriyyələr gender identikliyinə formalaşmasında sosiallaşmanın və ətraf mühit amillərinin rolunu vurğulayır. Psixososial nəzəriyyələr gender inkişafının və identikliyin formalaşmasının mürəkkəb dinamikasını başa düşməkdə mühüm rol oynayır. Bir neçə tanınmış elm adamı psixososial nəzəriyyələr ilə bağlı ciddi tədqiqatlar ortaya qoymuşlar. Onlar aşağıdakılardır:

- ABŞ-ın Stenford Universitetinin professoru Albert Bandura (1925-2021) tərəfindən ortaya qoyulan "Sosial Öyrənmə Nəzəriyyəsi" (*Social Learning Theory*) fərdlərin müşahidə yolu ilə öyrənilmə təqlid etdiyini və ənənə yolu ilə gender rolları və davranışlarını əldə etdiyini irəli sürür. Uşaqlar gender normaları və stereotiplərini mənimsəyərək ətrafdakıların davranışlarını müşahidə edir və modelləşdirirlər.

Təربiyəçilərin, həmyaşlıqların və ictimai institutların gücləndirilməsi, gender rollarını daha da möhkəmləndirir, gender identikliyinə inkişafını təmin edir [5, 33-34].

- ABŞ Carnegie Mellon Universiteti və Michigan Universitetinin professoru, psixoloqu Sandra Bem (1944-2014) tərəfindən 1980-ci illərdə hazırlanan Gender sxemi nəzəriyyəsinə (*Gender Schema Theory*) görə, fərdlər dünyanı gender sxemləri və genderlə bağlı məlumatların formalaşmasına təsir edən koqnitiv strukturlar əsasında qavrayırlar. Bu sxemlər qavrayışa, yaddaşa və davranışa təsir edərək, fərdin öz cinsinə uyğun hesab edilən şeylər haqqında anlayışını formalaşdırır. Bu nəzəriyyə, fərdlərin ictimai gözləntilərə əsaslanaraq öz gender identikliklərinin qurulmasında oynadıqları aktiv rolunu vurğulayır [7, 43-44].

- Ziqmund Freyd (Sigmund Freud 1856-1939) və onu davamçısı Harvard və Kaliforniya Universitetinin professoru Erik Erikson (1902-1994) tərəfindən irəli sürülən psixososial "psixososial inkişaf nəzəriyyəsi" (*Psychosocial Theories*) gender inkişafının psixososial ölçüləri haqqında fikirlər ortaya qoyur. Z. Freyd tərəfindən irəli sürülən psixoseksual mərhələlərin və erkən uşaqlıq təcrübələrinin (Edip və Elektra kompleksləri) gender identikliyinə inkişafına təsir etdiyi müəyyənləşdirilir. E.Erikson psixososial inkişaf nəzəriyyəsi ilə yeniyetməlik dövründə baş verən "identiklik və rol qarışığı" mərhələsində gender identikliyi də daxil olmaqla, sabit mənlilik hisslərinin inkişaf etdiyini vurğulayır [14, 122].

- Henri Teşfel (Henri Tajfel 1919-1982) və Con Turner (John Turner 1947-2011) tərəfindən hazırlanmış "Sosial identiklik nəzəriyyəsi" (*Social Identity Theory*) qrup dinamikasını araşdırmaq üçün, fərdi psixologiyadan kənara çıxır və fərdlərin özlərini və başqalarını cins kimi ortaq xüsusiyyətlərə görə sosial qruplara ayırdığını irəli sürür. Sosial identiklik, davranışa təsir edir, cəmiyyət strukturları daxilində gender normalarının və stereotiplərinin davam etdirilməsinə şərait yaradır [8, 47-48].

Psixososial nəzəriyyələr gender inkişafı və şəxsiyyətin formalaşmasında iştirak edən mürəkkəb prosesləri açmaq üçün, əvəzsiz alətlərdir.

- *İnteraktiv nəzəriyyələr (Interactionist Theories):*

İnteraksionist nəzəriyyələr gender şəxsiyyətinin formalaşmasında həm bioloji, həm də sosial amillərin dinamik şəkildə qarşılıqlı əlaqədə olmasını təklif edir. Bu nəzəriyyələr sırf bioloji və ya sırf sosial izahı rədd edir, əvəzində isə, təbiət və tərbiyə arasındakı mürəkkəb qarşılıqlı əlaqəni vurğulayır. Gender psixologiyasında bəzi əsas interaksionist nəzəriyyələrinə artıq bəhs etdiyimiz “Sosial Öyrənmə Nəzəriyyəsi” (Albert Bandura) və “Gender Sxemi Nəzəriyyəsi” (Sandra Bem) aiddir. Bunlarla yanaşı digər nəzəriyyələr də mövcuddur:

- Cornell, Harvard və Miçiqan universitetlərinin professoru Uri Brofenbrenner (Urie Bronfenbrenner 1917-2005) tərəfindən işlənib hazırlanmış “Bioekoloji sistemlər nəzəriyyəsi” (*Bioecological Systems Theory*) müxtəlif ekoloji sistemlərin fərdi inkişafa təsirini, o cümlədən, mikrosistem (ailə və həmyaşıdlar), mezosistem (mikrosistemlər arasında qarşılıqlı əlaqə), ekosistem (icma) və makrosistemi (mədəni dəyərlər və normalar) nəzərdən keçirir. Gender inkişafı, fərd və onun daha geniş sosial və mədəni mühiti arasında qarşılıqlı əlaqənin nəticəsi kimi araşdırılır. Gender rollarının və identikliyin formalaşmasında yaxın ailədən tutmuş sosial normalara qədər bir çox təsir səviyyələri rol oynayır [12, 173-174].

-Jan Pijə (Jean Piaget 1896-1980) tərəfindən hazırlanmış və 1960-cı illərdə Çikaqo və Harvard Universitetinin professoru E Lavrens Kolberq (Lawrence Kohlberg 1927-1987) tərəfindən genişləndirilmiş “Koqnitiv inkişaf nəzəriyyəsi” (*Cognitive Developmental Theory*) gender inkişafının əsasını təşkil edən idrak proseslərinə diqqət yetirir. Bu nəzəriyyəyə görə, uşaqların gender özünüdərk, o cümlədən öz cinsini və başqalarının cinsini dərk etməsi, gender identikliyin koqnitiv mərhələlərindən keçir. Uşaqlar gender sxemlərinin - onların kişi və qadın atributlarına dair qavrayışlarını təşkil edən və istiqamətləndirən zehni çərçivələrin inkişafı vasitəsilə fəal şəkildə gender anlayışlarını qururlar. Gender identikliyi və rolları genderlə əlaqəli məlumatları təsnif edən və şərh edən idrak prosesləri ilə formalaşır [34, 39-40].

2. Gender rolları və stereotipləri (*Gender Roles and Stereotypes*):

Gender psixologiyasının mühüm aspekti gender rolları ilə bağlı ictimai gözləntilərin və normaların araşdırılmasıdır. Burada, bu rolların necə qurulduğu, formalaşdığı və mənimsənilməsi, fərdlərin davranışlarına necə təsir etdiyi və erkən uşaqlıqdan yetkinliyə qədər identikliklərini necə formalaşdırdığı tədqiqat obyektidir.

Gender rolları və stereotipləri, kişilər və qadınlar üçün uyğun hesab edilən davranışlar, atributlar və rollar haqqında cəmiyyətin gözləntiləri və inanclarıdır. Bu mədəni normalar fərdlərin davranışlarına, özünü qavrayışlarına və ictimai gözləntilərinə təsir göstərir. Tarixən ənənəvi gender rolları qavranılan bioloji fərqlərə əsaslanaraq kişilərə və qadınlara xüsusi vəzifələr, məsuliyyətlər və xüsusiyyətlər təyin etmişdir.

Gender rollarının və stereotiplərinin inkişafı psixologiya sahəsində gərgin araşdırma və müzakirə mövzusunda çevrilmişdir. Onların mənşəyini və davamlılığını izah etmək üçün, müxtəlif tədqiqatlar, nəzəriyyə və konsepsiyalar mövcuddur. Onlara, bəhs etdiyimiz Albert Banduranın “Sosial Öyrənmə Nəzəriyyəsi”, Lavrens Kolberqin “Koqnitiv inkişaf nəzəriyyəsi”, Henri Taşfel və Con Turnerin “Sosial İdentiklik Nəzəriyyəsi”, Sandra Bemın “Gender Sxemi Nəzəriyyəsi”, Kimberle Krenşounun “Kəşimə Konsepsiyası” kimi nəzəriyyələri aid etmək olar.

Təkamül psixologiyası gender rollarının təkamül köklərini araşdıraraq müəyyən davranışların adaptiv olduğunu və təbii seçim tərəfindən bəyənildiyini irəli sürür. Təkamül perspektivləri, qayğı və qoruma kimi gender rollarının çoxalmanı artırmaq üçün təkamül etdiyini iddia edir və hesab edir ki, bu rollar, müasir gender normalarına təsir edərək insan psixologiyasında dərin kök salmışdır.

- 1972-ci ildə “Valideyn sərmayəsi və cinsi seçim” (*Parental Investment and Sexual Selection*) əsərində Robert Trivers (1943-) “Valideyn İnvestisiya Nəzəriyyəsi”ni (*Parental Investment Theory* - PIT) ortaya qoydu. O, müxtəlif növlər arasında valideyn davranışlarının təkamülünü başa düşmək üçün, nəsillərə ayrılan vaxt, enerji və resurslar kimi müəyyən edilən valideyn sərmayəsinin dərəcəsini müəyyən etdi və onun reproduktiv biologiya və ictimai rollardakı fərqlərə görə, kişilər və qadınlar arasında

dəyişdiyini irəli sürdü. R. Trivers, reproduktiv biologiyada cinsi fərqlərin fərqli kişi və qadın davranışlarının təkamülünü formalaşdıran fərqli valideyn investisiya strategiyalarına səbəb olduğunu müdafiə etdi [33, 155-156].

Valideyn İntestisiya Nəzəriyyəsi, kişilər və qadınlar arasında gamet ölçüsündə əsas fərq olan anizoqamiya anlayışı ilə başlayır. Reprodaktiv hüceyrələrdəki bu asimetriya, valideyn sərmayəsindəki fərqlərə səbəb olur. Çünki qadınlar yumurtalarının daha böyük ölçüsü və enerji tərkibinə görə, hər nəsə daha çox sərmayə qoyurlar. R. Trivers valideyn əminliyi anlayışını təqdim edərək, qadınların nəsillərə genetik töhfələrindən əmin olduqlarını, kişilərin isə, qeyri-müəyyən ola biləcəyini vurğulayır. Bu, valideynlərin davranışlarına təsir edir, qadınlar həyat yoldaşlarını seçməkdə daha seçici olurlar və kişilər atalıq əminliyini təmin etmək üçün strategiyalar nümayiş etdirirlər [28, 29-30].

Valideyn İntestisiya Nəzəriyyəsi, cinslər arasında nəsillərə diferensial sərmayə qoyulmasını vurğulayaraq, cinsi seçimin başa düşülməsinə kömək edir. Məhdudlaşdırıcı reproduktiv amil olan qadınların həyat yoldaşı seçməndə daha seçici olmaları gözlənilir, kişilər isə, həyat yoldaşlarını cəlb etmək üçün rəqabətli davranışlar göstərir. Bu nəzəriyyə, insan cəmiyyətlərində valideyn qayğısı, həyat yoldaşı seçimləri və gender rollarının nümunələrini izah etməyə kömək edir. Bu, insan övladları üçün tələb olunan daha çox sərmayə səbəbindən qadınların həyat yoldaşı seçimində daha çox seçici olduğunu, kişilərin isə, rəqabətli davranışlarla məşğul ola biləcəyini göstərir. Bu perspektiv valideyn tərbiyəsi ilə bağlı mədəni normaların və ictimai strukturların təkamülü haqqında fikirlər təqdim edir [4, 101-102].

3. Koqnitiv və emosional fərqlər (Cognitive and Emotional Differences):

Bu istiqamətdə aparılan tədqiqatlar cinslər arasında incə koqnitiv və emosional fərqləri üzə çıxarıb. Bu tədqiqatlar, sadə stereotiplərdən kənara çıxmaq və hər bir cins daxilində müxtəlifliyi tanımaq zərurətini vurğulayaraq, məkan əsaslandırması, ünsiyyət üslubları və emosional ifadə ilə bağlı halları araşdırır. Bu sahədə ciddi araşdırma aparın bəzi görkəmli tədqiqatçılar aşağıdakılardır:

-Viskonsin-Madison Universitetinin professoru, psixoloq alimi Janet Hyde (Janet Hyde) xüsusən idrak qabiliyyətləri kontekstində gender oxşarlıqları və fərqləri ilə bağlı tədqiqatları ilə tanınır. Onun meta-analizləri cinslər arasındakı əsas oxşarlıqları və fərqləri üzə çıxarıb [23, 585-586].

- Kembric Universitetinin professoru, psixiatr alimi Simon Baron-Cohen (1958-) "Empatiya-Sistemləşdirmə" (*Empathy-Systemization theory*) nəzəriyyəsi çərçivəsində fərqlərin idrak üslublarında fərqləndiyini, qadınların daha yüksək empatiya və kişilərin daha yüksək sistemləşdirmə (analiz və sistemlər qurmaq) nümayiş etdirdiyini nevrologiya və psixologiyadan əldə etdiyi faktlar əsasında sübut etdi [6, 44].

- Stanford Universitetinin professoru, psixoloq alimi Kerol Dweck (Carol S. Dweck 1946-) zəka və qabiliyyətlərə dair inancları araşdırır və onların nailiyyətlərə necə təsir etdiyini, genderlə bağlı stereotiplərin idrakın inkişafına necə təsir etdiyini tədqiq edir [16, 23-25].

- Çikaqo Tibb Məktəbi, Rosalind Franklin Tibb və Elm Universitetinin professoru, neyrobioloq alimi Liz Eliot (Lise Eliot) neyroplastikliyin beyindəki gender fərqlərinə təsiri ilə bağlı geniş araşdırma aparmışdır. Onun işi, koqnitiv inkişafın formalaşmasında təcrübə və ətraf mühitin rolunun tanınmasının vacibliyini vurğulayır [19, 896-897].

-Evanston Şimal-Qərb Universitetinin (ABŞ) professoru, psixoloq alimi Elis İqli (Alice Eagly 1938-) gender rolları və stereotiplərini araşdıraraq, ictimai gözləntilərin və mədəni normaların gender davranış və münasibətlərinin inkişafına təsirini ortaya qoymuşdur [17, 66-67].

Bu tədqiqatçılar, digərləri arasında, neyroimaging, uzununa tədqiqatlar və meta-analizlər də daxil olmaqla, müxtəlif metodologiyalardan istifadə etməklə gender psixologiyasına dair anlayışımızı əhəmiyyətli dərəcədə inkişaf etdirmişlər. Onların kollektiv səyləri cinslər arasında idrak və emosional fərqlərin daha geniş dərk edilməsinə kömək edir. Gender psixologiyası tədqiqatının fənlərarası təbiəti biologiya, mədəniyyət və fərdi təcrübələr arasında mürəkkəb qarşılıqlı əlaqənin hərtərəfli araşdırılmasına imkan verir.

4. Cins və gender münasibətləri (Sexuality and Gender)

Gender və seksuallığın kəsişməsi problemi gender psixologiyasının həlledici aspektidir. Bu sahədə cinsi oriyentasiya, gender ifadəsi və ictimai münasibətlərin gender müxtəlifliyi ilə bağlı daha geniş kontekstdə fərdlərin təcrübələrinə necə təsir etdiyi araşdırılır. Gender və cinsiyyətin kəsişməsini anlamaq üçün, müxtəlif konsepsiyalar işlənib hazırlanmışdır. Tədqiqatçıların və alimlərin bu mürəkkəb qarşılıqlı əlaqəni araşdırmaq üçün, istifadə etdikləri bəzi əsas yanaşma və nəzəriyyələr aşağıdakılardır:

- *Kəsişmə (Intersectionality)*: Gender psixologiyasında gender və cinsin kəsişməsi, identikliyin bu iki ölçüsünün bir-biri ilə əlaqəli təbiətini tanıyan əsas anlayışdır. Kimberli Krenşou (Kimberlé Crenshaw) tərəfindən yaradılan bu nəzəriyyə cins, irq, sinif və cinsiyyət kimi sosial kateqoriyaların bir-biri ilə əlaqəli təbiətini vurğulayır. O bildirir ki, fərdlərin təcrübələri və sosial mövqeləri bir təcrid olunmuş amillə deyil, gender və cinsiyyət də daxil olmaqla müxtəlif sosial kateqoriyaların kəsişməsi ilə formalaşır. Ona görə, müxtəlif cinsi identikliklər müxtəlif cinsi oriyentasiyalarla kəşifir və nəticədə çoxlu unikal təcrübələr yaranır. İnsanlar eyni vaxtda bir neçə identikliyi təcəssüm etdirirlər [26, 1256-1257].

Bu nəzəriyyə, sosial və mədəni kontekstlərin müxtəlif gender və cinsi identikliyi olan şəxslərin təcrübələrinə təsirini nəzərə alır. Həm gender, həm də cinsləklə bağlı normalar və gözləntilər mədəniyyətlər və tarixi dövrlər arasında dəyişir, fərdlərin həyatını formalaşdırır.

Gender və cinsləklə bağlı güc dinamikası kəsişmə analizinin mərkəzidir. Məsələn, təcrid olunmuş gender və cinsləliyin kəsişməsində olan fərdlər, hər iki faktora görə, ayrı-seçkiliyin və təzyiqin mürəkkəb formaları ilə üzləşirlər. Gender və cinsiyyətin kəsişməsi, sağlamlıq nəticələrinə təsir göstərir. Sağlamlıq bərabərsizliyi, psixi sağlamlıq problemləri və səhiyyə xidmətlərinə çıxış, gender və cinsi identikliyin kəsişməsindən asılı olaraq fərqlənir.

Kəsişmə, gender və cinsiyyətin kəsişməsində mürəkkəb identiklik formalaşması prosesinə işıq salır. Fərdlərin ictimai gözləntiləri necə idarə etmələri və mənlilik hissini qurmaları, bu iki ölçünün qarşılıqlı təsirindən irəli gəlir. Kəsişmə perspektivi, gender və cinsi

identikliklərin müxtəlifliyini əks etdirən inklüziv dil, siyasət və təmsilçiliyə çağırır. Gender və cinsləliyin kəsişməsini nəzərə alaraq, gender psixologiyası bu identikliklərin sadə bir şəkildə dərk edilməsindən kənara çıxmağı və fərdlərin yaşadıkları təcrübələrin mürəkkəbliyini və müxtəlifliyini tanımağı hədəfləyir [3, 13-14].

- *Heteronormativlik (Heteronormativity)* cinsləllik və gender arasındakı əlaqəni anlamaqda mühüm rol oynayır. O, cəmiyyətdə heteroseksuallığın norma olduğu və bu normadan kənar münasibətlərin və identikliklərin marjinallaşdırıldığına dair fərziyyəyə istinad edir. O, gözləntilərə, institutlara və sosial strukturlara təsir edir, fərdlərin gender və cinsiyyətlərini necə idarə etmələrinə təsir göstərir. Heteronormativlik tez-tez heteroseksual münasibətlərin fərziyyəsinə əsaslanaraq, spesifik gender rollarını təyin edir və gender identikliyi ilə bağlı cəmiyyətin gözləntilərinə təsir göstərir. Qeyri-uyğun gender ifadələri və ya identikliklər ənənəvi heteroseksual normalara uyğun gəlmədikdə damğalanır. Heteronormativlik gender və cinsi identikliklərin müxtəlifliyini tanıyan inklüziv məkanların yaradılmasında çətinliklər yaradır [22, 130-131].

- *Queer nəzəriyyəsi (Queer Theory)* gender psixologiyasında ənənəvi cinsləllik və gender anlayışlarını dekonstruksiya edir. O, identikliklərin və kateqoriyaların sosial cəhətdən necə qurulduğunu, mübahisə edildiyini və müqavimət göstərdiyini araşdırır. Queer nəzəriyyəçiləri tez-tez sabit tərifləri sorğulayır və binar çərçivələri dekonstruksiya etməyə çalışırlar. Onlar, heteroseksual/ homoseksual və kişi/qadın ikili konstruksiyalarını rədd edir, bu kateqoriyaların sabit və ya təbii deyil, sosial olaraq qurulduğunu qəbul edir, bu ikililərin əsasında duran normativ fərziyyələrə etiraz edir.

Queer nəzəriyyəsi gender və cinsi identikliklərin axıcı və dəyişkən olduğunu dəstəkləyir. Bu nəzəriyyə, Cudit Batlerin (Judith Butler) yanaşmasından istifadə edərək, gender və cinsləliyin performans xarakterini vurğulayır və bu təcrübələrin irq, sinif və qabiliyyət kimi digər sosial kateqoriyalar tərəfindən formalaşdığını qəbul edərək kəşifən yanaşmanı özündə birləşdirir. O, normativliyi tənqid edir, müəyyən cinsi və gender normalarının digərləri üzərində üstünlük verilməsinə qarşı çıxır, qeyri-normativ

identiklikləri marjinallaşdıran ictimai gözləntiləri və normaları şübhə altına alır [15, 44-45].

- *Performativlik* (Performativity) Cudit Batlerin (Judith Butler) performans konsepsiyası gender və cinsiyyətin təkrarlanan hərəkətlər, davranışlar və ifadələr vasitəsilə sosial olaraq qurulduğunu irəli sürür. O, göstərir ki, gender identikliyi mahiyyətə olan bir şey deyil, daha çox insanın etdiyi bir şeydir. Mədəni olaraq təyin edilmiş davranış və ifadələrin təkrarlanması vasitəsilə fərdlər öz cinsi identikliklərini həyata keçirir və təcəssüm etdirirlər. Performativlik, gender və cinsəliyin bioloji cəhətdən müəyyən və ya sabit olduğunu fərz edən əsaslı fikirləri rədd edir və bu identikliklərin formalaşmasında ictimai norma və diskursların rolunu vurğulayır [11, 525-526].

Performativlikdə dil həlledici rol oynayır. Etiketlər, əvəzliliklər və digər linqvistik elementlər gender və cinsiyyətin performansına kömək edir. Dil cəmiyyətin normalarını həm əks etdirir, həm gücləndirir, həm də fərdlərin öz identikliklərini necə ifadə etməsinə təsir göstərir.

- *Məcburi Heteroseksuallıq* (Compulsory Heterosexuality): feminist nəzəriyyəçi Riç Adrienna (Adrienne Rich 1929) tərəfindən irəli sürülmüşdür. O, fərdlərin heteroseksual normalara uyğunlaşması üçün cəmiyyətin təzyiqini və gözləntilərini araşdıran məcburi heteroseksuallıq ideyasını təqdim etdi. Bu konsepsiya həyatın müxtəlif sahələrində heteroseksuallığın tez-tez necə qəbul edildiyini və tətbiq edildiyini vurğulayır. Məcburi heteroseksuallıq, heteroseksuallığın norma və təbii hal olduğunu fərz edərək, hər kəsin heteronormativ standartlara uyğun olması barədə cəmiyyətin gözləntilərinə aiddir. Konsepsiya məcburi heteroseksuallığın göstərişli gender rolları ilə necə əlaqəli olduğunu vurğulayır. Bu, heteronormativ skriptə uyğun olaraq fərdlərin öz cinsini necə yerinə yetirməli olduğuna dair ənənəvi gözləntiləri gücləndirir [1, 15-17].

Adrienna Rich iddia edir ki, məcburi heteroseksuallıq təkcə şəxsi seçim məsələsi deyil, həm də sistemli və struktur səviyyələrdə tətbiq edilir. Hüquqi, iqtisadi və sosial institutlar heteronormativliyin güclənməsinə kömək edir. Məcburi heteroseksuallıq, müxtəlif cinslərdən olan şəxslərin heteroseksual münasibətlərdə necə iştirak etməli olduğuna dair xüsusi

normalar və gözləntilər təyin etməklə, gender identikliyinə formalaşmasına təsir göstərir. Adrienna Rich məcburi heteroseksuallığı patriarxal strukturlarla əlaqələndirərək, heteronormativliyin tətbiqinin kişilər və qadınlar arasında güc balanssızlığını qorumağa xidmət etdiyini iddia edir. Bu, ənənəvi gender iyerarhiyalarını gücləndirir [1, 45-46].

- *Cinsi Oriyentasiya* (Sexual Orientation) fərdin eyni və yaxud fərqli cinsdən olan insanlara emosional, romantik və ya cinsi cazibəsini ifadə edir. O, cinsəllik və genderin daha geniş başa düşülməsində həlledici rol oynayır. Cinsi oriyentasiya, müxtəlif identiklikləri əhatə edir və gender identikliyi ilə əhəmiyyətli şəkildə kəşifdir. Çünki hər ikisi, fərdin ümumi özünü hiss etməsinə kömək edir. Cəmiyyətin cinsi oriyentasiyaya münasibəti müxtəlifdir. Gender psixologiyası və əlaqəli sahələrdə aparılan tədqiqatlar müxtəlif cinsi oriyentasiyalarla əlaqəli müxtəlif təcrübələrin daha yaxşı başa düşülməsinə kömək edir [32, 274-275].

- *Gender identikliyi* (Gender Identity) fərdin öz cinsinə dair daxili duyğusudur. Fərd doğulanda ona təyin olunmuş cinsə uyğunlaşa və ya uyğun gəlməyə bilər. Gender identikliyi fərdin mənlilik anlayışının subyektiv və daxili tərəfidir. Gender identikliyi müxtəlifdir. O, kişi və ya qadının ikili anlayışı ilə məhdudlaşmır. Onun inkişafı həyatın erkən dövründə başlayan mürəkkəb bir prosesdir. O, bioloji, sosial, mədəni və psixoloji amillərin birləşməsindən formalaşır. Fərd, öz cinsi identikliyinə anlamaq və ifadə etmək üçün, özünü kəşf etmə prosesindən keçir. O, irq, etnik mənsubiyyət, cinsi oriyentasiya və sosial-iqtisadi status kimi identikliyin digər aspektləri ilə kəşifdir [18, 458].

Gender identikliyi, gender rolları, geyim, saç düzümü və gender ifadəsinin digər formaları ilə ifadə olunur. Fərdlərin öz cinsini dünyaya təqdim etmə tərzini, onların gender identikliyinə təsdiqləyən mühüm aspektidir. Transgender fərdlər doğulanda, onlara təyin olunmuş cinsdən fərqli bir cinsi identikliyə malikdirlər. Cisgender fərdləri isə, doğuş zamanı onlara təyin olunmuş cinsə uyğun gələn cinsiyyət identikliyinə malikdirlər. Bəzi fərdlər gender disforiyası ilə qarşılaşırlar. Bu, gender identikliyi ilə təyin olunmuş cins arasındakı uyğunsuzluğun ciddi narahatlıq doğurduğu bir vəziyyətdir. Məsləhət və tibbi müdaxilələr də daxil olmaqla, genderi təsdiq

edən qayğı gender disforiyası yaşayan şəxslərə dəstəyin bir hissəsidir [13, 504].

-*LGBTQIA+ Spektr* (LGBTQIA+ Spectrum) lezbiyan, gey, biseksual, transgender, queer, interseks, aseksual və digər cinsi oriyentasiyaları və cinsi identiklikləri qəbul edir. Bu yanaşma, gender və cinsəliyin dəyişkənliyini və mürəkkəbliyini qəbul edir. Akronimdəki hər hərf identikliyin fərqli tərəfini təmsil edir və + işarəsi əlavə identikliklərin davam edən genişlənməsini və daxil edilməsini təsdiq edir. Onlar arasında interseks fərdlər, kişi və ya qadının tipik təriflərinə uyğun gəlməyən fiziki və ya bioloji xüsusiyyətlərlə doğulurlar. Bu, xromosomlar, hormonlar və ya reproduktiv orqanlardakı dəyişiklikləri əhatə edə bilər [24, 160].

-*Homonormativlik* (Homonormativity) heteroseksual normalara uyğun gələn müəyyən LGBTQIA+ identikliklərinin və münasibətlərinin normallaşdırılmasını təsvir edir. Bu, queer şəxsiyyətin müəyyən ifadələrinin daha məqbul hesab edildiyi və ya heteroseksual normalara daha yaxından uyğun gəldiyi, uyğun gəlməyən identikliklərin və münasibətlərin isə, marjinallaşdırıldığı fikrini ehtiva edir. Onu Queer nəzəriyyəçisi Lisa Duggan tanıtdı [9, 460].

Homonormativlik, queer identikliklərin müəyyən ifadələrinin əsas, heteronormativ mədəniyyətə assimilyasiya olunduğu prosesi təsvir edir. O, çox vaxt ictimai normalar çərçivəsində hörmətə nail olmağa diqqət yetirir. Bu, monoqamiya, evlilik və heteroseksual münasibətlərlə əlaqəli olan ənənəvi ailə strukturları ilə bağlı gözləntilərə uyğunluqla bağlıdır [9, 462].

- *Transfeminizm və Transmaskulinizm* (Transfeminism and Transmasculinism) cinsiyyətin kəşşməsini tanıyaraq, transgender fərdlərin təcrübələrinin təkə onların cinsi identikliyi ilə deyil, həm də irq, sinif və cinsi oriyentasiya kimi digər sosial kateqoriyalar tərəfindən formalaşdığını qəbul edir. Transfeminizm, transeksual qadınların təcrübələrini mərkəzləşdirərək, feminist prinsiplərlə uyğunlaşır. O, reproduktiv hüquqlar, iş yerində ayrı-seçkilik və transgender qadınlara qarşı zorakılıq kimi məsələlərə toxunur. O, qadınlığın daha geniş və əhatəli anlaşılmasını müdafiə edərək, ənənəvi gender ikili normalarına qarşı çıxır. O, qadınlığın cisgender qadınlarla məhdudlaşmadığını və

müxtəlif yollarla ifadə oluna biləcəyini qəbul edir [20, 8-9].

Transfeminizm kimi, transmaskulinizm də transeksual fərdlərin təcrübələrinin çoxsaylı kəşşən amillərlə formalaşdığını qəbul edərək kəşşən yanaşmanı vurğulayır. O, transgender kişilərin, qeyri-binar fərdlərin və genderqueer fərdlərin təcrübələrini qəbul edir və bu səbəbdən, feminist prinsiplərlə uyğunlaşır. Transmaskulinizm kişiliyin daha geniş və əhatəli başa düşülməsini müdafiə edərək, ənənəvi gender ikili normalarını inkar edir. O qəbul edir ki, kişilik cisnormativ gözləntilərdən kənarında müxtəlif yollarla ifadə edilə bilər.

5. Mədəniyyət və Cəmiyyətin Təsiri (The Impact of Culture and Society):

Mədəniyyət və cəmiyyət gender normalarının formalaşmasında və möhkəmləndirilməsində əsas rol oynayır. Bu sahə, mədəni təcrübələrin, media təmsilçiliyinin və ictimai gözləntilərin gender bərabərsizliyinin davam etdirilməsinə necə töhfə verdiyini və psixoloji rifahə necə təsir etdiyini təhlil edir. Bu sahədə mövcud nəzəriyyə və yanaşmalardan bəziləri aşağıdakılardır:

- *Gender inkişafı nəzəriyyələri (Theories of Gender Development)*

Bu nəzəriyyələr, mədəni və sosial amillərin gender identikliyinə formalaşmasının mürəkkəb prosesini başa düşməyimizə rəhbərlik edən nəzəri məsələləri araşdırır. Gender inkişafı sahəsində bir çox nəzəriyyələr mövcuddur. Biz artıq bu nəzəriyyələrdən yuxarıda bəhs etmişik: Psixososial nəzəriyyələr (Erik Erikson və Lawrence Kohlberg), “Sosial öyrənmə nəzəriyyəsi” (Albert Bandura), Koqnitiv İnkişaf Nəzəriyyələri (Jan Piaget və Lourens Kolberq).

Mədəniyyətin və cəmiyyətin gender inkişafı nəzəriyyələrinə təsirini başa düşmək, gender bərabərliyini təşviq etmək üçün vacibdir. Bu nəzəriyyələri formalaşdıran mədəni nüansları qəbul etməklə, tədqiqatçılar və praktikalər müxtəlif mədəni kontekstlərə həssas olan müdaxilələr və siyasətlər inkişaf etdirə bilərlər. Gender inkişafının daha inklüziv başa düşülməsinin təşviqi stereotiplərin aradan qaldırılmasına və fərdlərin öz gender identikliklərini orijinal şəkildə ifadə etməkdə azad olduqları bir cəmiyyətin inkişafına kömək edir.

Mədəniyyətlərarası tədqiqatlar müxtəlif cəmiyyətlərdə gender inkişafında əhəmiyyətli fərqləri aşkar edir. Mədəniyyət fərdlərin öz cinsi kimliyini şərh etdiyi və ifadə etdiyi bir obyektiv rolunu oynayır. Gender rollarının, gözləntilərinin və ifadələrinin dərk edilməsi mədəni rəvayətlərə, ənənələrə və normalara dərinə köklənmişdir və gender inkişafı nəzəriyyələrini araşdırarkən mədəni müxtəlifliyin nəzərə alınması zərurətini vurğulayır [30, 920].

- *Gender üzərində sosial-mədəni təsirlər (Sociocultural Influences on Gender)*

Mədəniyyət və cəmiyyət, gender normalarının, rollarının və gözləntilərinin formalaşmasında güclü agent kimi çıxış edir. Erkən uşaqlıqdan başlayan və bütün həyat boyu davam edən sosiallaşma prosesləri gender haqqında mədəni inancların ötürülməsində həlledici rol oynayır. Ailə, həmyaşıdlar, təhsil, media və dini qurumlar fərdlərin özünü və başqalarını qavrayışına təsir edərək gender sxemlərinin formalaşmasına töhfə verir.

Genderin irq, etnik mənsubiyyət və sosial-iqtisadi status kimi digər sosial kateqoriyalarla kəsişməsi, genderə sosial-mədəni təsirlərin mürəkkəbliyini daha da vurğulayır. Fərdlər öz cinsiyyətlərini çoxlu identiklik təbəqələri kontekstində yaşayırlar və mədəni müxtəliflik genderin müxtəlif icmalar arasında ifadə olunma və yaşanma yollarına zənginlik qatır. Mədəni ritualar və adət-ənənələr çox vaxt spesifik gender rollarını və davranışlarını təyin edir. Yetkinlik mərasimləri, evlilik rituaları və digər mədəni təcrübələr ənənəvi gender normalarını gücləndirir [2, 44-45].

- *Mədəniyyətlərarası Variasiyalar (Cross-Cultural Variations)*

Mədəniyyətin genderə təsiri bütün dünyada eyni deyil. Mədəniyyətlərarası tədqiqatlar gender normaları və gözləntilərində əsaslı dəyişiklikləri aşkar edərək, gender psixologiyasını araşdırarkən mədəni müxtəlifliyin nəzərə alınmasının vacibliyini vurğulayır. Mədəni relativizm etnosentrizmə meydan oxuyur, tədqiqatçıları xüsusi mədəni kontekstlərdə cinsin nüanslarını araşdırmağa sövq edir [10, 430-431].

- *Gender və Sosiallaşma (Gender and Socialization)*

Sosiallaşma prosesləri gender rollarını davam etdirir və gücləndirir. Körpəlikdən fərdlər cinsinə əsaslanan məqbul davranışları,

maraqları və peşələri diktə edən ictimai gözləntilərə məruz qalırlar. Stereotip rolların gücləndirilməsi fərdi potensialı məhdudlaşdırır və təhsil, məşğulluq və şəxsiyyətlərarası münasibətlər kimi müxtəlif sahələrdə gender əsaslı bərabərsizliklərə kömək edə bilər.

Nəticə. Gender psixologiyası sahəsi dinamikdir, cəmiyyətdəki dəyişiklikləri və inkişaf edən perspektivləri əks etdirir. O, dinamik tədqiqat sahəsi kimi, davamlı araşdırma və uyğunlaşma tələb edən çoxsaylı müasir problemlərlə üzləşir. Bu problemlərin həlli davamlı qeyri-bərabərliklərə töhfə verən əsas psixoloji mexanizmlərin hərtərəfli başa düşülməsini tələb edir. Gender psixologiyasının gələcək istiqamətləri, bir çox identiklik amillərinin psixoloji proseslərlə necə kəsişdiyini və təsir etdiyini araşdırmaq üçün, kəşifən perspektivlərin daxil edilməsini nəzərdə tutur. Gender psixologiyasındakı müasir problemlərə daha inklüziv və mədəni cəhətdən həssas tədqiqat metodologiyalarına ehtiyac vardır. Ənənəvi üsullar müxtəlif mədəniyyətlər və icmalar arasında gender təcrübələrinin müxtəlifliyini əks etdirməyə bilər.

Texnologiyanın və sosial medianın gender rollarına və identikliklərinə təsiri artan narahatlıq sahəsidir. Çətinliklər arasında kiber zorakılıq, zərərli stereotiplərin onlayn şəkildə davam etdirilməsi və sosial medianın ənənəvi gender normalarına həm meydan oxumaq, həm də gücləndirmək potensialı daxildir. Gələcək tədqiqatlar rəqəmsal məkanların gender identikliklərinə və davranışına psixoloji təsirlərini araşdırmalıdır.

Gender psixologiyasının gələcək istiqamətləri gender bərabərliyinin təşviqinə yönəlmiş müdaxilələrin işlənilməsinə və həyata keçirilməsinə üstünlük verməlidir. Bu, təkcə fərdi səviyyəli amillərin aradan qaldırılmasını deyil, həm də sistematik maneələrə qarşı mübarizəni və gender bərabərliyini dəstəkləyən mədəni və sosial dəyişiklikləri təşviq etməyi əhatə edir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Adrienne R. C. Compulsory Heterosexuality and Lesbian Existence. Journal of Women's History, Published by The Johns Hopkins University Press 2003, Volume 15, Number 3, pp. 11-48. URL: <https://posgrado.unam.mx/>

- musica/lecturas/Maus/viernes/AdrienneRich-CompulsoryHeterosexuality.pdf
- Albert, R. D. The place of culture in modern psychology. In P. A. Bronstein & K. Quina (Eds.), *Teaching a psychology of people*. Washington, DC: American Psychological Association 1988.
 - Alexander-Floyd, Nikol G. "Disappearing Acts: Reclaiming Intersectionality in the Social Sciences in a Post-Black Feminist Era." *Feminist Formations* 24(1): 2012. pp. 1–25
 - Alonzo, S.H. (2010). Social and coevolutionary feedbacks between mating and parental investment. *Trends in Ecology & Evolution*, 25(2), 99–108.
 - Bandura, A. Social cognitive theory. In R. Vasta (Ed.) 1989.
 - Baron-Cohen S. *The Essential Difference: Men, Women and the Extreme Male Brain*. Penguin/Basic Books. 2003.
 - Bem, S. L. *The lenses of gender: Transforming the debate on sexual inequality*. New Haven, CT: Yale University Press 1993.
 - Brown, R. Realms of Recognition: Rupert Brown considers the life and legacy of Henri Tajfel. *The Psychologist* June 2020, Vol 33 (46-49). <https://thepsychologist.bps.org.uk/volume-33/june-2020/realms-recognition>
 - Bryant, K. In defense of gay children: 'progay' homophobia and the production of homonormativity. *Sexualities* 11: 2008, pp. 455–475.
 - Budeva, D. Cross-cultural differences in evaluating product characteristics: Motion pictures. *Management Research Review* 2010, 33 (5), pp. 423-436
 - Butler, J. *Performative Acts and Gender Constitution: An Essay in Phenomenology and Feminist Theory*. Theatre Journal, Vol. 40, No. 4, The Johns Hopkins University Press 1988, pp. 519-531.
 - Ceci, Stephen J. (2006). "Urie Bronfenbrenner (1917-2005)". *American Psychologist*. 61 (2): 173–174.
 - Cohen-Kettenis, P. and Friedemann P. "The DSM Diagnostic Criteria for Gender Identity Disorder in Adolescents and Adults." *Archives of Sexual Behavior* 2010, 39: pp.499-513
 - Crews, F. *Psychoanalysis and Literary Process*. Cambridge, Massachusetts: Winthrop Publishers 1970.
 - Donald, H. E. *Queer Theories*. Basingstoke & New York: Palgrave Macmillan 2003.
 - Dweck, C.S. (2012) *Mindset: How You Can Fulfil Your Potential*. Constable & Robinson, London.
 - Eagly, A. H., Beall, A., & Sternberg, R. S. (Eds.). (2004). *The psychology of gender* (2nd ed.). New York: Guilford Press.
 - Egan, Susan. K., and David G. Perry. "Gender Identity: A Multidimensional Analysis with Implications for Psychosocial Adjustment." *Developmental Psychology* 2001, 37: pp. 451-463
 - Eliot, Lise (2011). "The Trouble with Sex Differences". *Neuron*. 72 (6): 895–898.
 - Enke, A.F. "Introduction." In *Transfeminist Perspectives in and beyond Transgender and Gender Studies*. Philadelphia: Temple University Press 2012, pp. 1–15
 - Fausto-Sterling, A. *Sex/Gender: Biology in a Social World*. New York: Routledge. 2012
 - Folgero, T. Queer nuclear families? Reproducing and transgressing heteronormativity. *Journal of Homosexuality* 54(1-2): 2008, pp. 124–149.
 - Hyde, J. S. (2005). The gender similarities hypothesis. *American Psychologist*, 60, 581-592.
 - Iacono, G. An affirmative mindfulness approach for lesbian, gay, bisexual, transgender, and queer youth mental health. *Clinical Social Work Journal* 2019, 47, pp. 156-166
 - Jackson, Stevi. *Interchanges: Gender, sexuality and heterosexuality: The complexity (and limits) of heteronormativity*, in: *Feminist Theory*, No. 7: 2006, pp. 105-121.
 - Kimberlé, C. *Mapping the Margins: Intersectionality, Identity, and Violence Against Women of Color*. *Stanford Law Review*. 1991; 43(6): pp. 1241–1300.
 - Kimura, D. *Sex and Cognition*. Cambridge, 2000.
 - Klug, H., Alonzo, S. H., & Bonsall, M. B. (2012). Theoretical foundations of parental care. In N. J. Royle, P. T. Smiseth, & M. Kolliker (Eds.), *The evolution of parental care* (pp. 21–39). Oxford: Oxford University Press.
 - Konner, M. J. *Women After All: Sex, Evolution, and the End of Male Supremacy* 2015
 - Martin, Carol L., Diane N. Ruble, & Joel Szkybalo. "Cognitive theories of gender development." *Psychological Bulletin* 2002, 128, pp. 903-933
 - Money, J., & Ehrhardt, A. A. (1972). *Man and woman, boy and girl: Differentiation and dimorphism of gender identity from conception to maturity*.
 - Mustanski B. S. A genomewide scan of male sexual orientation. *Human Genetics* 116, pp. 272–278
 - Trivers, R. L. (1972). Parental investment and sexual selection. In B. Campbell (Ed.), *Sexual*

- selection and the descent of man (pp. 136–179). Chicago: Aldine.
34. Walsh, Catherine. "The Life and Legacy of Lawrence Kohlberg", *Society* 2000, 37(2): 38–41.
35. Жан Пиаже: теория, эксперименты, дискуссия / Под ред. Л.Ф.Обуховой и Г.В.Бурменской.— Изд. Академика, 2001.

Sakhavat Aliyeva NASRADDIN

Baku State University, PhD in Psychology Ass.Prof.

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE GENDER PROBLEM: THEORETICAL FOUNDATIONS

Abstract

The exploration of gender-related psychological features is a multifaceted endeavor that involves understanding the complex interplay between biological, social, and cultural factors. This scientific article delves into the theoretical foundations underlying the psychological aspects of the gender problem. By examining key psychological theories and concepts, we aim to provide a comprehensive overview of the intricacies involved in shaping gender identities and roles. This exploration encompasses both historical perspectives and contemporary research findings, shedding light on the evolving nature of our understanding of gender.

Keywords: Gender relations, stereotypes, theories, cognitive, emotional, norms.

Сехават Насраддин кызы АЛИЕВА

Бакинский Государственный Университет
доктор философии по психологии, доцент

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ГЕНДЕРНОЙ ПРОБЛЕМЫ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ

Аннотация

Изучение психологических особенностей гендера - многогранная задача, предполагающая понимание сложного взаимодействия биологических, социальных и культурных факторов. Данная научная статья посвящена теоретическим основам, лежащим в основе психологических аспектов гендерной проблемы. Рассматривая ключевые психологические теории и концепции, мы стремимся дать всеобъемлющий обзор тонкостей, связанных с формированием гендерной идентичности и ролей. Это исследование охватывает как исторические перспективы, так и результаты современных исследований, проливая свет на эволюционирующий характер нашего понимания гендера.

Ключевые слова: Гендерные отношения, стереотипы, теории, когнитивный, эмоциональный, нормы.

Daxil olub: 12.05.2023